

Hoe besteden Vlamingen hun tijd?

Het onderzoek "Tijdsbesteding van de Vlamingen", gefinancierd door de Vlaamse Gemeenschap in het kader van het Programma Beleidsgericht Onderzoek (PB097/3/109) is het eerste groot-schalige tijdsbudgetonderzoek in Vlaanderen sinds meer dan 30 jaar. In het kader van dit onderzoek hielden 1 533 Vlamingen tussen 16 en 75 jaar gedurende een volle week hun tijdsbesteding bij in een speciaal daartoe ontworpen dagboekje. Het veldwerk had plaats tussen 15 april en 30 oktober 1999 (met een onderbreking tussen 15 juli en 1 september). Het onderzoek gebeurde in coördinatie met de jaarlijkse survey van de Afdeling Planning en Statistiek (APS) van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. De steekproeven en een gedeelte van de vragenlijst waren overlappend.

Het belangrijkste meetinstrument in tijdsbudgetonderzoek is een dagboekje. Hierin noteerden de respondenten van het Vlaamse tijdsbudgetonderzoek van 1999 (TOR '99) gedurende een volle week al hun activiteiten. Naast de respectievelijke begin- en eindtijden gaven ze per activiteit ook extra informatie over de plaats, het eventuele transportmiddel, de aanwezigheid van anderen, de gesprekspartners tijdens de activiteit en de motivatie.

De dagboekregistratie van TOR '99 werd gekoppeld aan twee vragenlijsten. Een eerste vragenlijst is deze van de APS-survey (APS '99), waarin naast socio-demografische variabelen ook opinie-vragen over maatschappelijk kwesties en algemene indicatoren over tijdsbesteding en cultuurparticipatie zijn opgenomen. De tweede vragenlijst werd afgenomen bij het tweede bezoek van de enquêteur, wanneer de dagboekjes werden afgehaald en gecontroleerd. In de tweede vragenlijst komen voornamelijk vragen aan bod die specifieke tijdsproblematieken behandelen (o.a. vragen over het ervaren van tijdsdruk, regelmaat en structuur in de tijdsbesteding, vakan-

tiagedrag en reizen, plaats en tijdstippen van winkelen, taakverdeling in het gezin).

Tijdsbudgetonderzoek brengt de tijdsbesteding en de activiteitspatronen van mensen veel betrouwbaarder en genuanceerder in kaart dan het klassieke survey-onderzoek. In tegenstelling tot een retrospectieve, gestileerde vragenlijst, waarbij gepeild wordt naar frequentie en duur die men besteedt aan bepaalde activiteiten (bv. hoeveel uren keek u gisteren naar de televisie), wordt de tijdsbesteding bij tijdsbudgetonderzoek simultaan

geregistreerd. Men verkrijgt daardoor een veel gedetailleerder en omvattender beeld van activiteitenpatronen dan met een vragenlijst die noodzakelijkerwijze veel selectiever en beperkter is. Met dagboekregistratie heeft men bovendien minder af te rekenen met wenselijkheidseffecten. De accuraatheid en de precisie van de verzamelde data is ongetwijfeld het sterke punt van tijdsbudgetonderzoek, de achillespees is de non-repons. In de volgende paragraaf bekijken we de non-repons van TOR '99 en verder gaan we na in welke mate dit problemen zou kunnen geven voor de representativiteit van de verzamelde gegevens.

Meer respons dan in Nederland... maar minder dan bij survey-onderzoek

Tijdsbudgetonderzoek staat bekend als onderzoek met lage responsrates (zie o.m. Kalfs 1993). Het vergt immers een aanzienlijke inspanning van de respondenten om gedurende meerdere dagen nauwgezet hun tijdsbesteding bij te houden. In

Nederland – waar men sinds 1975 om de 5 jaar een grootschalig tijdsbudget-onderzoek houdt – was de non-respons aan het tijdsbudgetonderzoek van 1995 opgelopen tot 80% (Breedveld 1999; van den Broeck, Knulst et al. 1999: 215-219). Het spreekt voor zich dat bij een dergelijke non-respons de kwaliteit van de gerealiseerde steekproef nauwgezet in het oog moet gehouden worden.

Hoewel we 2000 respondenten beoogden met ons tijdsbudgetonderzoek, bereikten we uiteindelijk slechts 1 533 personen die gedurende 7 dagen dagboekjes bijhielden die voldeden aan onze kwaliteitseisen. Dat uiteindelijk het beoogde aantal van 2000 respondenten niet gerealiseerd werd, is deels te wijten aan een non-respons die hoger lag dan verwacht en deels aan de kwaliteitscontroles van de ingevulde dagboekjes (voor meer details over de steekproefprocedure en de respons zie Glorieux, Koelet & Moens 2000). Voor de verzevenlijking van 1 533 tijdsbudgetten, werd in het totaal gebruik gemaakt van 5 727 adressen. De algemene responsgraad van het tijdsbudgetonderzoek ligt daarmee op 26,8%. De respons stijgt tot 28,4%, indien respondenten die niet nederlandsstalig of overleden, verhuisd of van adres veranderd waren of van wie het adres onvindbaar was, niet worden betrokken in de analyse. De respons van het TOR '99-onderzoek is daarmee nog altijd een stuk hoger dan die van het Nederlandse tijdsbudgetonderzoek van 1995 (20%), maar wel opmerkelijk minder goed dan de respons van de APS-vragenlijst. Deze werd beantwoord door 43,3% van de gecontacteerde respondenten (niet-nederlandsstaligen, overledenen, verhuisd, adres onvindbaar niet inbegrepen). De zwaardere procedure van het tijdsbudgetonderzoek vertaalt zich dus wel degelijk in lagere responscijfers, in vergelijking met een standaard vragenlijst.

Representativiteit vergelijkbaar met survey-onderzoek

De lage responsrate roept de vraag op of de uitval structureel is geweest, dan wel louter toevallig. Een structurele uitval betekent dat bepaalde bevolkingscategorieën, bijvoorbeeld laaggeschoolden, ondervertegenwoordigd zijn in de steekproef, terwijl andere categorieën dan weer oververtegenwoordigd zijn. Een systematische en grote afwij-

king van de TOR '99-steekproef, in vergelijking met de Vlaamse bevolking, bepaalt de veralgemeenbaarheid van de resultaten van het onderzoek, of hetgeen men de externe validiteit van het onderzoek noemt. Naast de vergelijking met algemene bevolkingsgegevens, laat de koppeling van het tijdsbudgetonderzoek aan de APS-enquête toe een beter zicht te krijgen op hoe de non-respons zich verhoudt ten aanzien van andere onderzoeken, die minder inspanning vergen van de respondent. Vermits aan 75% van de steekproef gevraagd werd om deel te nemen aan de APS-survey, nog voor het tijdsbudget ter sprake kwam, hebben we een goed zicht op het type respondenten dat uitvalt voor het tijdsbestedingsonderzoek. Indien de ondervertegenwoordiging van bepaalde groepen het gevolg is van de zware tijdsregistratie, dan zou de TOR '99-steekproef op een aantal kenmerken significant moeten verschillen van de APS-steekproef.

Tabel 1 geeft de spreiding van de steekproefpopulatie van TOR '99 en APS '99, vergeleken met rijksregistergegevens van 1997.¹ Ter controle vulden we de tabel aan met de verdeling van de middenveld-survey, die in 1998 werd uitgevoerd door de onderzoeksgroep TOR (Smits, Elchardus et al. 1998). Dit onderzoek (TOR '98) werd door hetzelfde onderzoeksbureau uitgevoerd en hanteerde dezelfde steekproeftechniek als TOR '99.

Uit tabel 1 blijkt dat de zwaarte van de tijdsbudgetregistratie zich niet vertaalt in een sterkere steekproefvertekening dan bij de andere surveys het geval is. De TOR '99-populatie kent wel een onderen oververtegenwoordiging van bepaalde categorieën in vergelijking met de bevolking, doch de vertekening van de gerealiseerde steekproef loopt in grote lijnen gelijk met de onder-(over-)vertegenwoordiging bij APS '99 of TOR '98, al zijn lagergeschoolden nog iets meer ondervertegenwoordigd en de hogergeschoolden iets oververtegenwoordigd in TOR '99.

De verdeling van de TOR '99-steekproef mag dan wel sterk overeenkomen met de verdeling van de Vlaamse bevolking en sterk aansluiten bij ander survey-onderzoek, het is verre van een exacte weerspiegeling van de Vlaamse bevolking. Weinig onderzoekspopulaties vormen echter een perfecte weerspiegeling van de samenleving. Zo nemen sociaal-economisch zwakke groepen doorgaans min-

der makkelijk deel aan enquêtes dan hoger opgeleiden. Dit zien we ook duidelijk in de populaties van TOR '99 en APS '99. Ook de jongere leeftijdsgroepen blijken lichtjes oververtegenwoordigd, ten nadele van de ouderen. De geslachtsverdeling in de TOR '99-populatie daarentegen wijkt amper af van deze in de bevolking.

De scheve verdelingen in de steekproef TOR '99 werden gecorrigeerd door middel van wegingscoëfficiënten voor geslacht, leeftijd en onderwijsniveau. De gebruikte wegingscoëfficiënten variëren van 0,36 (mannen ouder dan 55 jaar met een diploma van het lager middelbaar algemeen vormend onderwijs) tot 3,04 (vrouwen ouder dan 55 jaar die hoogstens het lager onderwijs voltooiden). De gedetailleerde wegingsprocedure, alsook andere toetsen m.b.t. de externe validiteit van de gerealiseerde steekproef worden besproken in Glorieux, Koelet & Moens 2000.

De toetsen met betrekking tot de externe validiteit van de TOR '99-steekproef stemmen tot tevredenheid. Het Vlaamse onderzoek legt een betere responsrate voor dan het Nederlandse tijdsbudgetonderzoek en de verdeling van socio-demografische

groepen over de populatie sluit nauw aan bij de resultaten die andere Vlaamse survey-onderzoeken bekomen.

Tijdsbudgetonderzoek en beleid

Het spectrum van maatschappelijke vragen dat men aan de hand van tijdsbudget-data kan beantwoorden is quasi onbepaald. Vanuit beleidsoogpunt is het dan ook een bron bij uitstek ter opvolging van maatschappelijke evoluties. Dit blijkt bijvoorbeeld overduidelijk in Nederland waar men sinds 1975 om de vijf jaar een grootschalige tijdsbudgetstudie organiseert en waarvan de data gebruikt worden in tal van beleidsdocumenten. Het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in Nederland maakte van de tijdsbudgetgegevens gebruik in haar rapporten over emancipatie, armoede, arbeidstijden en de combinatie arbeid en zorg. Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen gebruikte ze voor de nota's "Cultuur als confrontatie: Uitgangspunten voor het cultuurbeleid 2001-2004" (1999) en "Cultuurbeleid in Nederland" (1998). Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport wendde de Nederlandse

Tabel 1.

Vergelijking respondenten van TOR '99 met die van APS '99, TOR '98 en de Vlaamse bevolking naar onderwijsniveau, geslacht en leeftijd

	Bevolking '97	TOR '98	APS '99	TOR '99
Onderwijsniveau				
Geen of lager onderwijs.	19,7	10,4	9,2	7,4
Lager sec. tech./beroepso.	18,3	14,0	14,3	14,3
Lager sec. alg. sec. onderw.	6,6	14,2	13,8	13,1
Hoger sec. tech./beroepso.	19,7	19,6	18,8	19,6
Hoger sec. alg. sec. onderw.	10,5	17,2	17,0	17,6
Hoger onderwijs	25,2	24,6	26,9	28,1
Geslacht				
Man	50,0	46,6	50,9	50,2
Vrouw	50,0	53,4	49,1	49,8
Leeftijd				
16-34	34,3	34,2	34,3	35,9
35-54	36,7	40,3	40,1	39,7
55-75	29,0	25,5	25,6	24,4

tijdsbudgetstudies aan voor beleidsbrieven over vrijwilligerswerk, ouderen en jeugd, het ministerie Verkeer en Waterstaat voor een mobiliteitsstudie en Economische Zaken voor studies over flexibilisering en informatiserings- en communicatietechnologie. Het bewustzijn waarmee de Nederlandse overheid met nieuwe tijdsproblemen omgaat kwam allicht het sterkst tot uiting door de oprichting van de *Commissie Dagindeling*. Deze commissie deed voorstellen voor een betere afstemming van arbeid en zorg (Commissie dagindeling 1998).

In Vlaanderen staan we nog niet zo ver, de gegevens van TOR '99 worden momenteel grondig geanalyseerd. Voor het einde van 2001 is een publicatie gepland waarin verschillende thema's aan bod zullen komen. Arbeidstijd en de invloed ervan op tijdsbestedingspatronen, cultuurparticipatie en vrije tijd, mobiliteit, de verdeling van werk tussen mannen en vrouwen, collectieve ritmen, de betekenis van zaterdag en zondag, ... het zijn slechts enkele van de analyses waaraan we momenteel werken. We hopen dat onze onderzoeksresultaten, net als in Nederland, beleidsvoerders zullen overtuigen van het belang van tijdsbestedingsgegevens als beleidsindicatoren.

*Ignace Glorieux
Suzana Koelet
Maarten Moens
Vrije Universiteit Brussel*

Noot

1. De verdelingen voor geslacht en leeftijd werden geleverd door P. Deboosere van het Steunpunt Demografie van de VUB, op basis van de rijksregistergegevens van 1997. Moeilijker was het om een exacte meting van de verdeling volgens onderwijsniveau van de Vlaamse bevolking te vinden. Het onderwijsniveau is niet opgenomen in de rijksregistergegevens en dus werd er een schatting gemaakt op basis van de bevolkingsgegevens en de gegevens van de middenveldsurvey (TOR '98), ISPO '91, APS '96 en APS '97.

Bibliografie

- Breedveld, K. (1999). Changing the unchangeable: toward a new Dutch timebudget study in 2000. IATUR, Essex, U.K.
- Commissie dagindeling (1998). *Dagindeling, Tijd voor Arbeid en Zorg. Eindadvies April 1998*. Den Haag, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Glorieux, I., S. Koelet & M. Moens (2000). *Technisch verslag bij de tijdsbudgetenquête TOR '99*. Brussel, Onderzoeksgroep TOR, VUB.
- Kalfs, N. (1993). *Hour by hour: effects of the data collection mode in time use research*. Amsterdam, Nederlands Instituut voor Maatschappij- en Markt-Onderzoek.
- Smits, W., M. Elchardus & M. Hooghe (1998). *Technisch verslag bij de survey TOR '98. I. Veldwerk en responsanalyse*. Brussel, Onderzoeksgroep TOR, VUB.
- van den Broeck, A., W. Knulst, et al., Eds. (1999). *Naar andere tijden? Tijdsbesteding en tijdsordening in Nederland, 1975-1995*. Sociaal en Culturele Studies. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau/Elsevier bedrijfsinformatie.